

מים וביהודה הירדן מזרח השמש. כאן מסומן רק הגבול הדרומי, המערבי והמזרחי, ואילו הגבול הצפוני חסר, כנראה מחוסר יציבות בצד זה, אף שברשימת ערי נפתלי נזכרות ערים, שהיו בצפון נחלתו, כגון חצור, קדש, בית-ענת וכו'.

בלי להכנס לפרטי קו הגבול רוצה אני לעמוד על פרט אחד: השם וביהודה הוא כאילו יוצא דופן, ואינו נכנס לתוך מסגרת הגבול. איפוא היתה יהודה זו, שקו הגבול פגע בה? האם היתה במערב, בגבול אשר, או במזרח—סמוך לירדן? לפי טעמי הקריאה אין השם הזה קשור לא למה שכתוב לפניו ולא למה שכתוב אחריו.

נראה לי, שאת המחצית השניה של פסוק ל"ד צריך לקרוא כך:

...ופגע בובלון מנב, ובאשר פגע מים וביהודה, הירדן מזרח השמש.

כדומר ממערב גבץ נפתלי באשר, קו הגבול הזה אינו מסומן ע"י ערי גבול, כמו קו הגבול הדרומי, אלא רק ע"י עיר אחת, והיא יהודה, שבה רצה מסדר הרשימה לציין את הנקודה הצפונית-המערבית של ארץ נפתלי, הואיל וקו הגבול הצפוני חסר. זכר לעיר זאת נשתמר בכפר הערבי *الهدبية* = אל-הוד'יה לרגלי ג'בל ג'מלה, 1.5 ק"מ מצפון לתבנין.

ההר ג'מלה מזכיר לנו גם הוא עיר יהודית עתיקה, לפי המשנה (ערכי ט', ו') וברייחא עתיקה (ב' ערכי ל"ב, ב') היתה גמלא (גמלה) מוקפת חומה מימות יהושע בן נון. לפי התוספתא (מכות ג', ב') והתלמוד הירושלמי (מכות ב', ו'—ל"א, ע"ד; מגילה א', א'—ע', ע"ה למטה) הפרישו אותה לעיר מקלט לפני כיבוש קדש נפתלי. גמלא זו אינה גמלא שבגולן, הידועה לנו מכתבי יוסף פלאביוס במלחמת הגבורה שלה, כי: א' כל יתר הערים הנזכרות במשנה וברייחא כערים המוקפות חומה מימות יהושע נמצאות בעבר הירדן מערבה, ב' אם לדעת חכמי התלמוד היתה גמלה עיר מקלט לפני כיבוש קדש נפתלי, הרי מחייב ההגיון, שהעיר הזאת היתה בצפון הארץ ולא רחוק מקדש נפתלי.

על הר ג'מלה נמצאת היום החורבה ג'מלה, שבה נשתמר שם העיר מזמן התלמוד. בשבתה על ראש הר גבוה (800 מ'), המוקף גאיות עמוקים מכל צד, היתה העיר מבצר טבעי. יתכן שבתקופת השופטים עמדה על ראש ההר העיר הבצורה יהודה. בתקופת הבית השני ירשה את מקומה העיר גמלא, ושמה של העיר העתיקה עבר לשיבוש חדש, שנוסד לרגלי ההר.

Varia Epigraphica Judaica.

מאת משה שניב

I

עוד הֲחֻשׁוּ בכתובת יהודית מסביבות עזה

בידיעות י' (תש"ג), עמ' 26, יכולתי להוסיף על העדויות שהבאתי במאמרי: כתובת ד"ח מבית שערים על שינוי מקומה של גלוסקמא¹, עוד עדות לשימוש המלה הֲחֻשׁוּ במובן קבר. הודות לאדיבותו של האב הדומיניקאני פ. בינוא, מבית הספר הביבלי

(1) ר' מאסף יבנה ג', ע' 59.

שבירושלים, אוכל לחק את פירושי עוד יותר. המלומד הזה העירני על כתובת מדרום א"י, שנמצאה באם-עוגיה, ונתפרסמה ב-*Revue biblique* ², וזה לשונה:

ΨΙΧΗ ΙΩ	ψιχη ἰω-	קבר יו-
ANNOY	άννου	חנן
ΓΑΔΟΥ	Γάδου.	(כן) גר.

הכתיב העממי ψιχη במקום ψυχη אין לתמוה עליו בתקופה מאוחרת. צורת האותיות אינה מסייעת לקבוע תאריך מדויק לכתובת, אולם אפשר לומר בוודאות מסויימת, כי הכתובת שייכת למאה הג' לכל המוקדם, ובקירוב לה' לכל המאוחר. המלומדים הנ"ל שפרסמוה רואים ב-ψιχη תמורה ל-ψ הנפש הנבטית. מי הוא המת ומה מוצאו לא הוברר להם. על האבן אין כל סימן, לא נוצרי ולא הליני, נוסף על האותיות הנ"ל. מה אפשר ללמוד על המת מן השמות? אפשר שהנפטר נקרא בשני שמות, או שהשם הראשון הוא שמו והשני זה של אביו, שנוסף עליו בגנטיווס, כרגיל בכתובות של מצבות. האפשרות השנייה מתקבלת על הדעת יותר. השם יוחנן רגיל בברית החדשה: יוחנן המטביל, יוחנן אביו של פטרוס, יוחנן המכונה מרכוס (מעשי השליח י"ב, כ"ה). יוחנן ממשפחת הכהן הגדול (שם ד', ר). בימי התלמוד הוא מצוי מאוד הן בדרומה והן בצפונה של א"י. בכתובת של קבר בני-החיר (בנחל קידרון) נזכר יוחנן אחד ³. באירופה נמצא השם בכתובות רק פעם אחת, באכאיה, לפי פריי ⁴. אין מן הנמנע לשער כי הנפטר הנזכר בכתובת הנדונה בזה היה יהודי. השם Γάδος והדומים לו הם דווקא מן הנדירים בא"י. בשם בנו של יעקב (ברא' ל', י"א) נקרא רק הנביא גד (שמו"א כ"ב, ה'). גד בן יעקב נקרא בספרו של יוסף פלאביוס, Γάδας או Γάδης ⁵, ואילו הנביא הנ"ל נקרא בפי יוסף בשם Γάδος ⁶. בברית החדשה אין השם גד בא אלא כשם השבט, ואין שם כל הוכחה לשימוש השם בתקופה ההיא. אולם בזמן קדום יותר נקרא אחד מבני מתתיהו החשמונאי יוחנן בכינוי Γάδης ⁷. קשה לקבוע מה גרם לשני הסופיסטים השונים בספרו של פלאביוס גם איש בשם אנטיפטר שחי בימי הירודס, והוא מכונה בכינוי גדיא ⁸. בתלמוד לא נמצא השם גד בצורתו המקראית, אולם הצורה הארמית גדיא מצוייה בשמו של רב מנשיא בר גדיא, שחי בימי רב הונא ⁹. השם גדיא נמצא גם בימי הלל (ירוש' סוטה כ"ד, ע"ג; מעשה שנכנסו זקנים לעליית בית גדיא ביריחו) ¹⁰.

(2) ר', Jaussen, Savignac & Vincent, RB (1905), p. 253 & pl. X, 12.

(3) ר' קליין, קורפוס, ע' 14, מס' 8. (4) ר' פריי I, מס' 717.

(5) ר' קדמ' א', 306; יוסף מפרשו τυχαίως. הוא נזכר גם שם ב', 182. השבט נקרא בפי יוסף

(שם ד', 166) Γαδός. יש להבין את זאת כשם תואר. נזכרים Γαδός τε καὶ Ρουβήλου δύο φυλαὶ Γαδός.

καὶ τῆς Μανασσίδους ἡμίσεια. (6) ר' קדמ' ז', 321; 329.

(7) ר' חשמ' א' ב', ב'; וכן ביוסף פלאביוס, קדמ' י"ב, 266 — Ἰωάννης ὁ καλούμενος

Γάδης; פעם שנייה הוא נזכר שם י"ג, 10, Ἰωάννην τὸν καὶ Γάδην λεγόμενον.

(8) ר' קדמ' ט"ו, 252 — τὸν Γαδία καλούμενον.

(9) ר' סוכה י"ג, ע"ב; והשווה עירוב' י"א, ע"ב (רב גדיא שמעיה דרב ששת).

(10) גם גדיש, ע' חספ' מעשר שני א', י"ד; שם נקרא בשם זה אחד הפרושים שלפני חורבן

הבית. האם זה Γάδης או Γάδης? גדיא נזכר בכתוב' ק"ה, ע"א. צורה זו יכולה להיות הקטנה

מגדיא; Γαδδαίος נזכר בפסירוס מהמאה ה' אחר ספיהו. Preisigke, Namenb. s.v.

והודגש ולא הוברר כל צרכו בידי פריי²⁰, אמצה את תכנון ומה שאפשר ללמוד מהן. כי נדירים מאוד המקרים שבהם שייכות כתובות אחדות לאותה המשפחה. שתי הכתובות נמצאו בפורטו ושתיהן כתובות על שבר לוח שיש בלתי מרובע, בו בזמן ש-510 חרותה על לוח מרובע ומעובד לחלית זו²¹. 543 ו-535 נכתבו בידיים שונות ובזמנים שונים. 543 מעל 535, היינו לפנייה. ולכן אפשר להסיק ששרה²² מתה תחילה. כתובת מס' 543 נחרתה באמצע החלק העליון של שבר האבן ומתוך הנחת שוליים בשפות האבן משני עבריה. ואילו 535 נכתבה במקום הפנוי שעל האבן. כשמתה שרה, מת גם בנה. לא הדגישו את מוצאה. יש להניח שהיא נקברה בקבר משפחת בעלה. שם הבן גם הוא לא נזכר. ודאי מת זמן קצר אחרי היוולדו, יחד עם אמו. אחריה מתה אחותה, שגם היא היתה חיה בפורטו – אולי אצל אחותה שרה. ומשנפטרה כתבו על קברה כתובת המזכירה את שתי האחיות גם יחד (מס' 535). כוונתה של כתובת זו היא לכלול את שתי האחיות הרשומות על אבן אחת. ולכן ראשה של הכתובת פותח כאילו היתה זו כתובת אחת לשתי הנפטרות אף-על-פי שבעצם נזכר בה רק שם נפטרת אחת. הכתובת היא כתובת מס' 535, כפי שאנו רגילים לכנות כתובות כאלה בבית-שערים. כן יש לברר גם את הסדר הנדיר של היסודות שמהם הורכבה. אחרי הנוסח $\epsilon\nu\theta\acute{\alpha}\delta\epsilon\ \kappa\epsilon\iota\tau\alpha\iota$ לא בא שם המתה ושם אביה אלא ציון יחסה המשפחתי ותואר הכבוד של האב ורק אחרי כן שמו. המשפט $\Gamma\alpha\delta\iota\alpha$ עד $\epsilon\nu\theta\acute{\alpha}\delta\epsilon$ הוא משותף לשתי הכתובות שעל הלוח, הן 543 והן 535. ורק אחרי כן באה הכתובת של האחות שמתה באחרונה: $\Gamma\omicron\sigma\kappa\acute{\alpha}\rho\alpha$ $\epsilon\nu$ $\iota\sigma\eta\gamma\eta$ ²³. שני חלקים ושני תפקידים איפוא לכתובת. להשלים את הראשונה ולהוסיף חדשה. השם טוסקארה מפליא. הוא ודאי רומאי, הרחבה של Tuscus או כיו"ב. עכ"פ לא ידעתי מקבילה יהודית. אם גדיא עצמו, או אביו, עבר מא"י לאיטליה אין לדעת. בכל אופן שמו ושמות שתיים מבנותיו הם שמות שכיחים בא"י. יתכן שבתו שלו היא הבכירה, וטוסקרה – הצעירה ביותר; והיא ודאי כבר נולדה בגולה, ונקראה בשם שניכרת בו השפעת הסביבה. אין ספק שהאב היה חי ברומא. ממש כמו הבת שלו; ואילו שתי הבנות האחרות עברו מהבירה אל עיר הפרובינציה, אולם חן יחוסן היה עליהן, ותפקיד אביהן בקהילת אנשי א"י שברומא נזכר גם בכתובות קבריהן.

III

כתובת מס' 294 (בקורפוס של פריי)

ב-*Via Portuensis* נמצא שבר לבנה ובו שלוש אותיות עבריות ושארית של מנורה בעלת שבעה קנים. פריי קורא בסימן שאלה: ארן? אדן? שתי המלים האלה גם יחד קשה לבארן. אין ספק ששתי האותיות האחרונות הן 'ון'; לפניהן יש אות, וזאת צורתה χ . היינו ח'ית; כלומר המלה היא – חון²⁴. אחרי המלה באה המנורה. שם החון הזה בא אולי מעל המנורה. צורה זו של ח'ית ידועה, ביחוד בתדמורתית.

(20) בהערותיו למס' 510 מדבר פריי על שתי ילדותיו האחרות של גדיא ומרמו על מס' 536 – וצ"ל 535, אולם אינו מרמז בהערותיו ל-535 על 543 ולא בהערותיו ל-543 על 535. גם התרגום שצירף למס' 535 מטעה. (21) ר' התצלומים בספרו של פריי.

(22) השם שרה מצוי בא"י בבית-שערים, ר' ס' הישוב, עמ' 171; הוא מצוי גם ברומא, ר' פריי – במספחה.

(23) פריי כותב בתרגום הכתובת *Gadia Toscana*. הוא לא שם לב לכך כי זה אינו שם

כפול (של הנפטרת) אלא *Gadia* הוא שם האב, ואילו *Toscara* שם אחת האחיות שנפטרו. כן נקב גם במספחה את שני השמות יחד, כשם כפול, בערך $\Gamma\omicron\sigma\kappa\acute{\alpha}\rho\alpha$; כנראה חשב ששם הנפטרת השניה לא נזכר.

(24) על הכתובת דנתי עם חברי פסח בר-אדון, כשבררנו צורות אותיות עבריות בבית שערים.